

Анна Анатоліївна Теплюк,
аспірантка Київського університету
імені Бороса Грінченка,
м. Київ, Україна

УДК 159.947

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ДОВІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ СІМ'Ї

В статті описані результати дослідження рівня розвитку произвольного поведінки дітей старшого дошкільного віку в умовах сім'ї. В відповідності до структури волевого діяння були подобрані діагностичні методики, результати яких засвідчували про середній та низький рівні сформованості произвольного поведінки дітей старшого дошкільного віку в умовах сім'ї. Для отримання експертних оцінок по вивченню змістового наповнення батьками особливостей произвольного поведінки дітей в умовах сім'ї було проведено анкетування батьків, результати якого засвідчували, що батьки не надають цій проблемі належної уваги.

Ключові слова: *дитина старшого дошкільного віку, произвольне поведіння, сім'я.*

This article described level of development of the study results to arbitrary behavior of preschool children in family terms. In accordance with the structure of volitional action were selected diagnostic methods, the results of which are shown on the middle and lower levels of the arbitrary behavior of preschool children in the conditions of the family. For parents with expert assessments of the study content of arbitrary behavior characteristics of parents of children in the family conducted a survey of parents whose results showed that parents do not pay properly value this problem.

Key words: *child under school age, arbitrary behavior, family.*

У вітчизняній дитячій психології розвиток довільності розглядається як основна і провідна лінія розвитку особистості дитини. Найбільш важливим та відповідальним періодом формування довільності є дошкільний вік. В останні роки проблема розвитку довільної поведінки набуває особливої значущості у зв'язку з посиленою увагою до підготовки дитини до навчання, адже рівень довільності визначає, наскільки дитина може керувати власними діями, досягати мети, не зупинятися на півшляху, повернутися до розпочатої справи, якщо її відволікають [1].

Традиційно головним інститутом виховання є сім'я. Те, що дитина в дитячі роки набуває в сім'ї, вона зберігає упродовж життя. Важливість сім'ї зумовлено тим, що дитина протягом значної частини свого життя перебуває у сім'ї, тобто за тривалістю впливу на особистість жоден інший інститут виховання не може зрівнятися з сім'єю. Вона закладає основи довільності поведінкових проявів дитини [2].

Інтерес до питань довільної поведінки дітей, було висвітлено в численних працях українських та

зарубіжних психологів: Б. Г. Ананьєва, В. І. Аснїна, Л. І. Божович, Л. С. Виготського, Д. Б. Ельконїна, О. В. Запорожця, Є. П. Ільїна, В. К. Котирло, Я. З. Неверович, С. Л. Рубінштейна, В. І. Селіванова та ін. Дослідники вважають довільну поведінку соціальним утворенням як за змістом, так і за механізмами її розвитку, а джерелом формування довільної поведінки – взаємодію дитини з навколишнім світом (Н. І. Гуткіна, Л. О. Кожарїна, Г. О. Люблінська, З. В. Мануйленко, Н. І. Непомняща, О. О. Смирнова, Н. О. Циркун, Т. І. Шульга). Багато авторів відзначають виражені індивідуальні відмінності в успішності становлення довільної поведінки дітей (В. В. Давидов, Т. В. Драгунова, Д. Б. Ельконін, Л. В. Занков, Г. С. Костюк, Б. М. Теплов).

Метою дослідження є емпіричне вивчення довільної поведінки дітей старшого дошкільного віку в умовах сім'ї.

На етапі емпіричного вивчення довільної поведінки дітей старшого дошкільного віку в умовах сім'ї дослідженням було охоплено 100 повних родин,

що склалися з 200 дорослих обох статей і 100 дітей. Цей контингент утворив вибірку для реалізації пошуково-пілотажного етапу дослідження. Базою дослідження були дошкільні навчальні заклади № 1 і № 5 м. Глухова (Сумської обл.) та ДНЗ «Лісова казка» м. Бровари (Київської обл.).

У процесі вивчення особливості довільної поведінки старших дошкільників в умовах сім'ї було застосовано методику Л. І. Соловйової, що передбачала прояв довільності у пізнавальній та руховій активності [3].

Розглянемо перше завдання експериментального дослідження метою якого було *виявлення здатності дитини докладати вольові зусилля у пошуку відповідного способу розв'язання пізнавальної задачі*. Результати представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати проведення експериментального завдання № 1

Готовність прийняти мету			Здатність керуватися зразком			Здатність мобілізувати зусилля			Надання допомоги			Час
Не приймає	Приймає за допомогою дорослого	Активно приймає	Не керується	Відступає від зразка	Керується зразком	Не може	Потребує допомоги	Може	Не знадобилась	Незначна допомога	Суттєва допомога	
27	42	15	19	13	68	12	66	22	16	26	58	20

Результати засвідчують, що переважна більшість дітей не проявила самостійності у розв'язанні завдання № 1 і орієнтувалася на підказки дорослого. Діти деякий час зосереджувалися на вказаному зразку, активізуючи процеси мислення, а несформованість довільної регуляції перешкоджала розв'язанню даного завдання. Переважна більшість дітей здійснювала неодноразові спроби складання візерунку, а у разі невдачі зверталась до дорослого. Були випадки, коли діти одразу зверталися за допомогою вихователя. Після декількох невдалих спроб діти відмовлялися виконувати завдання. За допомогою стимулювання дій дитини заохоченням, підбадьорюванням, нагадуванням інструкції, дошкільники могли спробувати повернутися до виконання завдання.

Розглянемо завдання № 2 експериментального дослідження, метою якого було *виявлення здатності дитини докладати вольове зусилля для пошуку відповідки та подолання не бажання продовжувати діяти в результаті безуспішних спроб відгадати задуману картинку*. Результати представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Результати проведення експериментального завдання № 2

Інтенсивність діяльності			Включеність волі у процес			Активність			Надання допомоги		
До 3-х спроб/хв	Від 3-х до 8-ми спроб/хв	Від 8-ми спроб/хв	Відгадки випадкові	Не дотримується послідовності	Дотримується чіткої послідовності	Демонструє пасивність, відмови	«Сплячий інтерес»	Грає енергійно	Не знадобилась	Незначна допомога	Суттєва допомога
38	47	15	23	72	28	43	38	19	12	43	45

Результати засвідчують середній рівень здатності дітей проявляти вольове зусилля для пошуку відповідки та подолання небажання продовжувати діяти в результаті безуспішних спроб відгадати задуману картинку. Діти з великим задоволенням відгадували картинку, але після третього негативного результату активність та задоволення поступово спадала. На шостій спробі більшість дітей висловлювала обурення з приводу цього завдання. Діти пропонували пограти у гру навпаки, щоб вони загадували картинку, а дорослі відгадували.

Далі розглянемо завдання № 3 експериментального дослідження, метою якого було *визначення особливостей вольових проявів дитини, зокрема, цілеспрямованості її дій, підконтрольності умовам поставленої задачі, здатності мобілізувати себе і тривалий час відновлювати спроби побудувати іграшковий будинок, незважаючи на невдачі*. Результати представлено у таблиці 3.

Таблиця 3

Результати проведення експериментального завдання № 3

Інтенсивність діяльності			Поведінка «вольовий резерв»			Рівні успішності			Надання допомоги			Час
До 1-х спроб/хв	Від 1-х до 2-х спроб/хв	Від 2-х спроб/хв	До 52 сек	Від 52-х до 94-х сек	Від 94-х сек	До 8-ми кубиків	Від 8-ми до 10-ти	Від 10-ти кубиків	Не знадобилась	Незначна допомога	Суттєва допомога	
12	64	24	26	64	10	14	34	52	53	34	13	

Зазначимо, що діти активно залучилися в експеримент. Їх активність була настільки емоційною, що, недослухавши інструкції дорослого, енергійно почали збирати власні вежі з кубиків. Спочатку у дітей не виходило, вони не могли скласти кубики, щоб не розпадалися. Лише після демонстрації дітям, як правильно будувати вежу, експеримент продовжився правильно.

Розглянемо завдання № 4 експериментального дослідження, метою якого було виявлення здатності дитини гальмувати власну рухову активність відповідно до правил гри. Результати представлено в таблиці 4.

Таблиця 4

Результати проведення експериментального завдання № 4

Перша гра	Друга гра	Третя гра	Четверта гра
Час затримки рухів (15 сек)	Час затримки рухів (30 сек)	Час затримки рухів (45 сек)	Час затримки рухів (60 сек)
58	63	54	51

Старші дошкільники показали середній рівень розвитку вольових дій у руховій активності. Таку активність діти люблять більше, але правила гри передбачили відсутність рухів у певній позі, що для них було важко зробити (перейти зі збудженого стану у спокійний). Свій спокійний нерухомий стан діти супроводжували висловами: «я не рухомий», «я дерево», «я невидимка». Інші діти не стримувались і починали рухати пальцями, головою, ногою тощо.

Результати цієї роботи дали змогу поділити дітей за рівнями сформованості довільної поведінки (рис. 1).

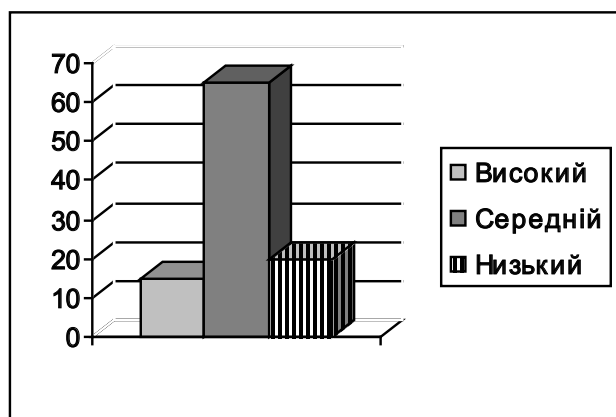

Рис. 1. Діаграма рівнів сформованості довільної поведінки у дітей старшого дошкільного віку

Отже, у 10 % дітей домінує високий рівень сформованості довільної поведінки. Такі діти приймають, ініціюють, обґрунтовують мету діяльності, активно долають труднощі. Планують діяльність самостійно, у процесі її виконання

керується зразком, інструкцією, правилом, задумом; коригують з ними власні дії, виправляють помилки; застосовують засоби мобілізації, відбирають раціональні засоби досягнення мети; звертаються за допомогою після багатьох невдалих спроб.

У 44 % дітей домінує середній рівень сформованості довільної поведінки. Такі діти приймають, ініціюють, обґрунтовують мету діяльності з допомогою інших; роблять спроби долати труднощі. Планують діяльність з допомогою дорослого, у процесі її виконання відступають від зразка, інструкції, правил, задуму; виправляють помилки після вказування дорослими; потребують допомоги для мобілізації та відбору раціональних засобів досягнення мети.

У 46 % домінує низький рівень сформованості довільної поведінки. Такі діти не приймають, рідко ініціюють та не обґрунтовують мету власної діяльності та відмовляється від мети під час перших труднощів. Такі діти не планують діяльність, а у процесі її виконання не керуються зразком, інструкцією, правилами, задумом; не коригують з ними дії, не застосовують засоби мобілізації, не відбирають раціональні засоби досягнення мети та потребують суттєвої допомоги від дорослого.

Для отримання експертних оцінок батьків щодо вивчення змістового наповнення ними особливостей довільної поведінки дітей в умовах сім'ї було проведено анкетування батьків. Результати анкетування засвідчують, що переважна більшість батьків (94 %) дали позитивну відповідь на перше запитання анкети: «Чи звертаєте Ви увагу на активність та необхідність формування самостійності і здатності управляти собою у вашій дитини?». Негативної відповіді не було зафіксовано. Вагалися у відповіді 4 % респондентів. Тобто батьки розуміють важливість формування довільної поведінки у дитини старшого дошкільного віку. Більшість респондентів (79 %) зазначила, що в їхніх родинах існують правила поведінки, які дитина знає. 8 % респондентів констатували негативну відповідь, 13 % не визначились з відповіддю. Лише 24 % батьків визначили, що їхні діти дотримуються у поведінці «родинних правил». Переважна більшість опитаних (74 %) вважає, що їхні діти не дотримуються вдома таких правил і 2 % батьків не визначились з відповіддю на це запитання. Лише 15 % батьків надають можливість дитині зробити щось самостійно і 85 % опитуваних не визначились з відповіддю, що говорить про недовіру батьків до дитини або про недостатність належної уваги до формування довільної поведінки дитини вдома. Негативної відповіді не було зафіксовано.

Переважна більшість батьків (78 %) вважає, що їхня дитина не вміє самостійно складати простий план дій та розповідати про нього, 12 % дали позитивну відповідь на це запитання і 10 % не визначились.

54 % респондентів вважають, що їхні діти не вміють оцінювати досягнутий результат, знаходити помилку та самостійно її виправляти. Лише 5 % батьків зазначили, що оцінювально-контрольні дії притаманні

їхніми дітьми та 41 % не змогли відповісти на це запитання. Якщо у дитини виникають труднощі у виконанні доручень, то 51 % батьків буде закінчувати роботу разом з дитиною; 28 % примушуватимуть виконати завдання за винагороду або погрожували покаранням. Щоб дитина самостійно знайшла спосіб вирішення завдання, їй ще раз пояснять інструкцію 12 % опитуваних. Просто дозволять припинити роботу 7 %, а 2 % батьків виконуватимуть завдання замість дитини, щоб дитина побачила результат.

76 % батьків вважають за потрібне навчити дитину певній послідовності побудови дій. Не погодились з таким твердженням 19 %, 5 % – не визначились з відповіддю. Більшість опитаних (66 %) зазначила, що діти домагаються свого без бажання змінити рішення. 7 % негативно відповіли, а 27 % – не визначились з відповіддю. 63 % батьків засвідчили наявність капризів у дітей, 28 % не визначились з відповіддю, а 9 % – не відмітили капризні прояви дитини вдома.

Більшість респондентів (67 %) зазначила, що їхні діти прагнуть виконувати ті завдання, які виконують дорослі. 12 % не помітили такого прагнення у своїх дітей, а 21 % – не визначились з відповіддю. Також у більшості опитуваних (62 %) діти вміють відмовлятися від чогось бажаного, коли це потрібно, 28 % – цього не вміють, а 10 % – не визначились.

На запитання: «Чи часто від Вашої дитини можна почути: “я не вмію”, “я не хочу”, “я не знаю як”?» 92 % батьків відповіли «часто», 5 % – «не часто» і 3 % – не визначились з відповіддю. 46 % батьків підтвердили твердження про те, що їхні діти зосереджуються на почутті провини, якщо в них щось не виходить. Такого почуття провини не спостерігали за своїми дітьми 51 % опитуваних, 3 % – не визначились з відповіддю.

На запитання: «Чи задоволені Ви розвитком своєї дитини в цілому?» 92 % батьків відповіли, що задоволені, 8 % – не зовсім задоволені.

Таким чином, результати проведеного анкетування батьків засвідчили їхнє неналежне ставлення до проблеми формування довільної поведінки дитини дошкільного віку в умовах сім'ї, оскільки переважна більшість батьків співвідносить дитячу несамостійність з неможливістю її прояву через віковий бар'єр («подорослішає і буде виконувати самостійно»).

Отже, проведене дослідження підкреслює актуальність проблеми в умовах сьогодення та перспективи подальшої тренінгової діяльності з батьками щодо формування довільної поведінки дітей старшого дошкільного віку в умовах сім'ї.

Використані літературні джерела

1. *Гребенникова О. В.* Психолого-педагогические условия развития произвольного поведения дошкольников / О. В. Гребенникова // Психологические исследования: электрон. науч. журн. 2009. – № 1 (3). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psystudy.ru>.

2. *Кононко О. Л.* Психологические основы личностного становления дошкольника (системный подход) [Текст] / О. Л. Кононко. – К.: Стилос, 2000. – 336 с.

3. *Соловйова Л. І.* Вольвий розвиток старшого дошкільника [Текст] / Т. О. Піроженко, Л. Г. Подоляк та ін.; Л. І. Соловйова // Методи вивчення психічного розвитку дитини-дошкільника: метод. посіб. для педагогів, практичних психологів, студ. серед. і вищ. пед. закл. – К.: Світоч, 2003. – С. 21–27.

